

נתן אלתרמן והכתיב העברי*

דבורה גילולה

כלתי צפויה לגמרי: הדבר התחיל לנקר במוחי ולאט לאט התגבשה אצלי הצעה לכתיב חדש. אמנם אפשר לשאול: מה ענין פילולוגיה אצל אופתלמולוגיה? אולם צירופים משונים קורים לפעמים וישנו תקדים ידוע של סמיכות פרשיות כזו: יוצר התקדים קוה ולא זכה, רק את שמו אנו מזכירים כל יום.

אינני רוצה חלילה להתחרות באקדמיה, אבל בשאלה חשובה כל כך מותר אולי לאיש מן הצד להביא נופך משלו.

אינני יודע אם יש להצעה ערך כלשהו ומה לעשות בה, חשבתי שהנך הכתובת הנכונה לבקש חות דעת ויעוץ.

תודה וברכה

ד"ר נ. בן-טובים

מגמתה העיקרית של ההצעה שהציע בן-טובים לחסוך בסימני ניקוד ולהגיע לכתיב פונטי מדויק על ידי שימוש בשלושה סימנים בלבד (סגול, צירה ושוא), שיצויינו באמצעות שלוש אותיות חדשות, אותיות ווקאליות זעירות שתיקלטנה באופן דיסקרטי בין האותיות הקיימות, כך שצורתה המסורתית של המלה תישמר.

אלתרמן לא זו בלבד שמיהר לענות על מכתבו של בן-טובים, הוא גם מיהר לשוחח על הצעתו עם חוקר ובקיא, שיכחה והציע לבן-טובים להגישה לאקדמיה ללשון העברית. וזה לשון מכתבו:

נתן אלתרמן ניסח את דעתו בענייני הכתיב העברי במאמר שפירסם ב"הטור השביעי" תחת הכותרת "הכתב וריבו" (דבר 27.4.1962). העילה המיידית לכתיבה — לבד מהתעניינותו רבת השנים, אשר לה נתן ביטוי מוחש גם בשירתו — הייתה תגובתו של אהרן מגד להצעה לתיקון הכתיב, שהוגשה לאקדמיה ללשון העברית ע"י זאב בן-חיים, ועיקרה שילוב שני סימנים חדשים באלף-בית העברי. אלתרמן משבח את מאמרו של מגד כחושף בצורה מבריקה את כל הפסול שבהצעה, ולאחר ששיבח מה ששיבח הוא מייחד את עיקר דבריו לעצם "ההכרח והדחיפות בתיקונו של הכתיב העברי", שהוא, לדעתו "צורך שאינו מוטל בספק", ולא משום הנימוק השגור כי במקרים רבים אפשר לעמוד על משמעות המלים רק מתוך הקשר עניינם, בעוד מול המלה הבודדת "עומד הכתב העברי חסר ישע" — קושי שנתקלים בו תכופות עיתונאים הנותנים כותרות למאמרים בעתון. הסכנה העיקרית, לדעת אלתרמן, היא שליקויי הכתיב העברי משפיעים השפעה מזיקה על המבחר המילוני והתחבירי של הלשון הכתובה, "השפעה מדלדלת ומעכבת", שכן הכתיב מכריח את הכותב, הרוצה להימנע מאי הכנה, לבחור בשגור ובמקובל.

למקרא מאמרו של אלתרמן שלח לו ד"ר נ' בן-טובים הצעה שהכין לתיקון הכתיב ואת המכתב הבא:

מר אלתרמן הנכבד, 23.5.62
קראתי את מאמרך המענין מאד (כרגיל) ב"דבר"
בשאלת הכתיב העברי. הייתה לזה תוצאה

* אני מודה למנחם דורמן ול"מוסד אלתרמן" על הרשות שניתנה לי לצטט חומר ארכיוני שעדיין לא פורסם.

או אז נענה כי יש בהצעתו משום חידוש מהפכני ועל כן היא לא תובא לדיון לפני ועדת הכתיב! אפשר מאוד כי בן-טובים שלח לאלתרמן עותק של מאמר זה וכי הוסיף לשלוח לו עותקים (או תצלומים) של מאמרים אחרים שכתב. על כל פנים, נמצאו בעזבונו של אלתרמן פירסומים אחרים שפירסם בן-טובים בעניין זה (ראה פירוטם להלן).

בשנת 1968 שיכנע חיים בלצן את אלתרמן לגלות מעורבות אקטיבית במערכה למען כתיב עברי חד-משמעי. חוג הפעילים הזה יצא נגד כללי הכתיב העברי המלא חֶסֶר הניקוד, שאומץ על ידי האקדמיה, שלח תזכיר התנגדות תקיף לשר החינוך והצליח להשהות לזמן מה את אישור ההחלטה על ידי השר. חיים בלצן, שלמד עם אלתרמן בגימנסיה העברית בקישינוב (עד לעלייתו של אלתרמן לארץ ישראל בשנת 1925) ויחד עמו היה כמערכת עיתון עברי שהוציאו תלמידי בית-הספר, סיפר בראיון שערך עמו מנחם דורמן (כיום 31.7.1973):

מגעי האחרון עם אלתרמן היה בשנת 1968. עסקתי בבעיות תיקון הכתיב העברי. פניתי לנתן וביקשתי להצטרף אלי. היה פעיל בתחום זה, השתתף באספות ובמשלחות. גם פירסם מאמרים בעניין זה.

הבאנו לידי כך ששר החינוך והתרכות דאז, זלמן ארן, יקים ועדה לתיקון הכתיב — ועדת שקד. נלחמנו לכתיב פונטי. נתן טען, כי הכתיב הקיים מביא לידי דלדול הלשון. טען, שלא אחת הוא דוחה מלה טובה מפני מלה פחות מתאימה מחשש לאי הכנה.

טיעוניו אלה של אלתרמן, כפי שנמסרו על ידי בלצן, עולים בקנה אחד עם מה שפירסם במאמרו הנ"ל בדבר. כאשר לפעילות הציבורית, יש סימוכין לדבריו של בלצן בדיווח על השתתפותו של אלתרמן בכינוס הארצי הראשון של המערכה לכתיב עברי חד-משמעי ("כתיב חד-משמעי חשוב מהרפורמה בחינוך", מעריב 28.10.1968).

הכינוס נפתח ע"י חיים בלצן ונמשך חמש שעות.

ד"ר בן-טובים הנכבד, 30.5.62
הצעת הכתיב שהעלית ראויה, לדעתי, לעיון ולהתחשבות מצד אנשים שסמכותם ובקיאיותם בשטח זה גדולות משלי. לפי התרשמותי יש בה הצעה זו מידת פשטות ויעילות, ונוסף על היותה מתקבלת על הדעת הריהי עשויה גם — מה שחשוב לא פחות — להיות מושכת את הלב, על כל יפנים נדמה לי כי היא מביאה עד למינימום את מידת ההתנגדות האינסטינקטיבית שהצעות כתיב חדשות עלולות (ואף צריכות) לעורר מדרך הטבע. זאת היא משיגה הודות לכמה וכמה מעלות שבה, אך לא אני, כאמור, בן סמך לדון על כך. נפגשתי לא מכבר עם אחד מטובי הבלשנים וחוקרי-הלשון הצעירים שלנו — מר אורנן מן האוניברסיטה העברית — וסיפרתי לו בקיום כלליים על הצעתך (היא לא היתה אותה שעה תחת ידי, ולא יכולתי לפרט את הדברים). הוא הגיב בהתענינות ואמר כי עליך לשלוח את הצעתך אל פרופ' זאב בן-חיים מן האקדמיה ללשון העברית על מנת שיעינו בה ויביאוו בחשבון בעת הדיונים. אני סבור כי עליך לעשות זאת.

בברכות הוקרה נאמנה,
נתן אלתרמן

לכאורה אלה דברי שבת, אך כלולה בהם פיסקה המעוררת ספק אם אלה דברי שבח מוחלט, שכן היא מעידה במובלע על התנגדותו האינסטינקטיבית של אלתרמן להצעות כתיב חדשות, במיוחד אם הן כוללות שילוב של סימני דפוס חדשים באלף-בית העברי — ועל כך הן עמדו במאמרו הנ"ל בדבר. בן-טובים, על כל פנים, קרא את הדברים לחיוב וקיבל מיד את עצתו של אלתרמן. ביום 2.6.1962 הוא שלח לאקדמיה ללשון העברית תזכיר ובו פירט את הצעתו. האקדמיה הבטיחה לעיין בהצעה ולא עשתה כהבטחתה. לבסוף, משלא שמע בן-טובים מן האקדמיה, פירסם מקץ ארבע שנים את הצעתו בדבר (6.5.1966) ושלח עותק של מאמרו לאקדמיה.

וכן מאמר של חיים שורר, "האקדמיה לא תדון" (דבר 9.9.1966); ראובן סיוון, "כתיב חד-משמעי" (דבר 30.10.1968); גזר עיתון "תגובת האקדמיה על תביעה לכתיב אחיד" (לא צויין מקום הפירסום, ליד הגזר כתב אלתרמן 28.10); גזר עיתון "המשך הפולמוס על הכתיב העברי הרצוי" (הד החינוך, כרך מג, גל' כה, לא צויין התאריך ולא שם המחבר). כמו כן נמצאים בקלאסר שלושה פתקים בכתב ידו של אלתרמן מודבקים על דף נייר. באחד מהם אלתרמן מתייחס לכותרת בעיתון הארץ מיום 17.3.1969 — מה שמעיד כי לא פסק להתעניין בשאלות אלה גם בשנת חייו האחרונה. ל"מחברת" הִדְטְרמיניזם גזר אלתרמן מאמר נוסף של נ' בן-טובים "כתיב עברי שימושי", שפורסם בדבר בתשובה למאמרו הנ"ל של ראובן סיוון.

רשימות ההכנה ב"מחברת" הִדְטְרמיניזם נרשמו לא רק לשם השמעת דברים בעל פה בכינוסים. ככל הנראה רצה אלתרמן לכתוב על לשון וכתוב חיבור ארוך, שאותו הוא מכנה ברשימה אחת "ספר"³ (דף 24 גב — לצורכי ציטוט מיספתי את הדפים), ובאחרות "מאמר" ("למאמר. לציין" — דף 30; "פתיחת מאמר" — דף 34 גב), ואפשר שהתכוון לשני חיבורים — אחד המוקדש ללשון והשני לכתוב החד-משמעי.

יש עניין רב ברשימות אלה, כי הן זורות אור על דרך עבודתו של אלתרמן ועל שלבי הגיבוש של כתיבתו. הרעיונות בכללם דומים לאלה שבמאמר "הכתב וריבו" הנ"ל, אך אלתרמן אסף כאן דוגמאות חדשות מן העיתונות ומנסיון כתיבתו האישי, וגם ניסוח הדברים חדש ושונה. בחלק מן הרשימות יש תומר גלם (דוגמאות לענייני לשון, כתיב וניקוד והערות), אך יש גם כתיבה מנוסחת של פיסקות, שנועדו להיות משולבות במאמר.

איסוף דוגמאות

אלתרמן אסף דוגמאות לכתוב דו-משמעי, מתוך כוונה להראות כי ללא ניקוד רק ההקשר הוא המבדיל לקורא כיצד יש לקרוא את המלים, וכי רצונו של

נתן אלתרמן היה ראשון המדברים. על פי הדיווח במעריב אמר כי "כתיב חד-משמעי הוא צורך שאין עדיף ממנו. יותר חשוב הוא לנו מהריפורמה בחינוך... הכתב הוא המכשיר בו האומה חושבת ומדברת והוא חייב להיות חד ונקי", ולבסוף "קרא למחנכים ולפסיכולוגים לכפות על האקדמיה לשנות את המצב". בין ההחלטות של הכינוס היתה החלטה השוללת את החלטת האקדמיה הקובעת שתי מערכות כתיב: חסר ומלא.

פעילות ציבורית אצל אלתרמן פירושה היה הכנה נרחבת — על כך מעידות רשימות הכנה שנשארו בעזבונו בשני קלאסרים. רשימות הכנה כינה אלתרמן בשם "מחברת" — הוא נהג לייחד "מחברת" לכל יצירה שכתב או התכוון לכתוב. בסוף שנת 1965 הוא ביקש לכתוב חיבור נרחב על הִדְטְרמיניזם והחל לקרוא, לאסוף חומר ולרשום רשימות בקלאסר בצבע ירקרק, שגדלו 25x17 ס"מ ובו מושחלים דפים ופתקים מחוררים במחר ועל גבו כתוב דטרמיניזם (=דטרמיניזם). איסוף החומר נמשך בשנים 1966-1967, תחילה במרץ ולבסוף בעצליים, עד שזנח הרעיון כולו וה"מחברת" ששימשה את אלתרמן לעניין זה הפכה למחברת פלבו. בשנת 1968, משגייס אותו בלצן, החל רושם ב"מחברת" זו רשימות שעניינן כתיב עברי ומאוחר יותר אף ייחד לכתוב קלאסר נפרד.

הקלאסר שיוחד לכתוב צבעו וגודלו זהים לזה שיוחד לִדְטְרמיניזם. הוא שימש את אלתרמן קודם לכן לאיסוף חומר לביטאון "זאת הארץ"² (כותרת זו מחוקה על גב הקלאסר ותחתיה כתב אלתרמן "כתיב"), ושני דפים שנשארו בקלאסר מיעודו הקודם ועליהם קטעי עיתונים — הדביקים אלתרמן זה לזה והשתמש בצידם החלק להדבקת קטעי עיתונות שעניינם הנושא החדש. בקלאסר (תצלומים של) פירסומים אחדים מאת ד"ר נ' בן-טובים: "הצעת כתיב עברי" (הבוקר 27.8.1965); "עם אחד, שפה אחת, כתיב אחד" (הבוקר 5.11.1965); "פתרון מלא לבעית הכתיב העברי" (דבר 6.5.1966); מכתב למערכת (מעריב 12.3.1967), "מאמרי חז"ל" מנוקדים ע"פ הצעת נ' בן-טובים (דפים רפואיים דצמבר 1966);

• **לכתיב** אם רוצה מי לכתוב מה שֶׁמֶךְ — לא יוכל. שכן יגרסו מה שֶׁמֶךְ. או לכתוב מה זה שֶׁם? (שם)

אלתרמן גזר מתוך עיתונים יומיים שלוש כותרות של מאמרים וקטע מאמצעו של מאמר, הדביקים ב"מחברת" וליד הגורים כתב את הערותיו. ליד כותרת "אבן ייצא לארה"ב", שגזר מתוך **על המשמר** (3.2.69), כתב:

• רק מפני שמדובר בשר החוץ החוץ יודעים שהמדובר לא ביצוא (יִצָא). **לציין** מגבלות הכתיב מחייבות לשמור על הקשרים מקובלים של פסוקים ועל מובנים שגורים של מלים. כל סטיה הפורצת שטח חדש, כל הברקה המרחיבה מרחבים אינה יכולה להתחשב במגבלות אלו. (דף 34 גב)

ליד גזר מתוך מאמר ובו המלים "הכנסת הצופה" אלתרמן כתב:

• דוגמא לכך שפעמים אתה עומד על הכוונה רק מתוך תוכן המאמר. כאן מדובר על טלוויזיה ולכן אתה יודע שיש לקרוא הַכְּנֶסֶת הצופה וכיוצא. (דף 34 גב)

ליד כותרת "כלבו של יהודה הלוי", שגזר **מקול העם** (מוסף של גליון פסח תשכ"ט) — היא כותרת מאמרו של פנחס גינוסר המביא פסוק של יהודה הלוי בשאלה כמה עמוק יש לקבור באדמה את החמץ כדי שלא יוכל כלב למצוא אותו — כותב אלתרמן:

• **כתיב** דוגמא לכך שאפילו ברובד העיקרי הפשוט עשוי הכתיב שלנו כיום להכביד דווקא על מי שבקיא יותר בעברית — כגון — כאן מי שיודע רק מעט יבין כראוי פֶּלְבוּ וּמִי שבקיא יותר יטעה ויגרסו פֶּלְבוּ. (דף 33)

וליד גזר הכותרת "ישראל זקוקה לראשי גח"ל כשרים בממשלה" (דף 33), שהקורא התמים בוודאי ובוודאי יטעה בקריאתה, רשם אלתרמן בסוגריים את ניקודה של המלה הבעייתית: כְּשָׂרִים.

מרשימות אחדות עולה, כי אלתרמן סבר שהכתיב הדר־משמעי ימצא את תיקונו אם ירבו יותר לנקד ובמיוחד אם ינקדו אותן המלים ואותם הביטויים

הכותב להיות מובן סוּחַף אותו לשימוש בקלישאות. להוכחת טיעונו הוא מביא גם הפעם, כפי שעשה במאמרו הנ"ל **בדבר**, דוגמאות מכותרות של מאמרים, שאותן גזר מעיתונים יומיים, והן משתמעות לשתי פנים בגלל היעדרו של הקשר המסייע לקורא לבחור במשמעות הנכונה. הוא גם ממציא כותרות אחדות בלתי אפשריות, שכמותן לא יוכל סופר עברי להציב בראש חיבוריו. בין הדוגמאות יש רבות הטוענות לדר־משמעות של הכתיב העברי המלא חסר הניקוד, הוא הנושא שעמד על הפרק:

• מדוע אי אפשר לכתוב מאמר בעתון בענין סכסוכי עבודה, למשל על נשים — בשם העובדות והעובדות (דף 30 גב)

• תעשיין פלוני יצא לחו"ל (יִצָא או יִצָא?) ואם נכתוב ייצא לחו"ל (בעתיד) או יִיצָא — (דף 33)

• בניקוד [צ"ל: כתיב] הקיים חוסר כל אפשרות לכתוב מחוץ לקונטקסט מלה המתחילה בבכ"מ — למשל מפנים (מְפָנים) (שם)

• הכתיב הזה מכריח אותנו להישאר תמיד בתחומי ההגיון המקובל והסדר הצפוי, שכן בלעדי זאת לא נוכל לקרוא. כשאנו רואים כתוב עברו אֶל האיש אנו מוכרחים לקרוא עֲבָרוּ אל האיש ולא עֲבָרוּ אל האיש וכדומה (שם)

• הכתיב חוסם בעדנו מרחבים של דמיון ושל ביטוי. (שם)

• **למשל**: האשם — במקרה כזה יצטרך הכותב לכוון את הקונטקסט בצורה שמתוכו יובן אם מדובר באשם או באָשֶׁם. וברור שלא יוכל, למשל להכתיר סיפור בשם כזה. (דף 33 גב)

• כותרת של מאמר — הייתי מוכרח לכתוב ריתוק מלמטה וניתוק מלמעלה (במקום ריתוק לְמַטָּה) כדי שלא יתקבל ריתוק לְמַטָּה — מפני שצירוף זה מקובל. הכתיב מרגיש בטוב רק בתוך קלישאות. (שם)

• **לכתיב** — איך למשל יכתוב Genes — גנים — גָּאֵנים, כמכונה שאין בה א. (דף 32)

• **לציין** בכלל — כל הדוגמאות המובאות אינן המצאה לצורך המאמר אלא דברים שנתקלתי בהם אגב כתיבה. (שם)

שאינם חד-משמעיים. מכיון שרוב דוגמאותיו לקוחות מהתנסותו האישית הוא יוצא להגנתו של כתיב חד-משמעי או להגנתו של ניקוד חלקי לא מתוך דאגה לממעטים לדעת, (כפי שגם עולה מן הדוגמאות לעיל), אלא דווקא מתוך הרצון להביא לרווחתם של היוצרים המקוריים, המבקשים לחרוג מסגנון אחד ומשיגרת כתיבה צפויה מראש.

● **נקוד** — דווקא בעברית שבה האותיות הקונסונאנטיות נשארות כמו שהן בכל שינויי הזמנים של הפעל ואף בהפיכתם לשם — דווקא בעברית זאת הן נשארות בלי ווקאלים כגון **לְהֵט לְהֵט לְהֵט** (דף 30 גב) וכיוצא. (דף 30 גב)

● מדוע נחוץ ניקוד יותר משהיה נחוץ עד כה — גיוון הענינים הנכתבים שאינם גורסים מילון מוסכם יותר. גוון הסגנונות המשולבים — שאינם כפופים לקוי תחביר ומילון מוסכמים. (דף 21)

והערה דומה רשם אלתרמן ב"מחברת" הכתיב:

● ביחוד בזמן זה שבו יש בכל ספרות ובכל דרכי הביטוי הפומביים נטיה שרק לה אין אפשרות לבוא לכלל ביטוי בכתיב העברי של ימינו זה שסייגיו נטועים בכ כבר מתחת לסף ההכרה וכובלים מראש מעוף דמיון וכושר ביטוי.

המאמר על הכתיב — קטעים

צירוף החומרים שאסף אלתרמן לא הגיע לכדי כתיבת מאמר מגובש. למעשה, לא סיים אלתרמן את אשר החל, אולם הוא עבר מאיסוף החומר הגולמי לכתיבת פסקאות אחדות ולתיכנון מבנהו של החיבור, לפחות באופן כללי. החיבור אמור היה להיות מאמר תשובה לאקדמיה ללשון על שאימצה את הכתיב המלא חסר הניקוד וטענה להגנתו, ופתיחתו כך:

● **פתיחת מאמר** כדאי שאיש האקדמיה יחדל מלסנוגר מדי פעם על הכתיב ולטעון שהוא מספיק ושהטענות מלאכותיות וכיוצא. אינו יודע מה הוא סח. הכתיב מספיק מפני שבלא יודעים וביודעים אנו נמנעים מדרכי ביטוי וסטיות לשון שהכתיב אינו יכול להן. כך שבמקום שהכתיב יהיה נושא כלים ללשון ולמחשבה

נעשית הלשון ובעקבותיה המחשבה כפופות לה. (דף 34 גב)

● החד משמעיות חדלה (למאמר. לציין)

אינני יודע אם הענינים שיש להביעם בכתב בזמננו דקים יותר, עד שאי אפשר בלי כתיב חד משמעי, אך אין ספק שהם רבים יותר.

החד משמעיות חדלה מהיות נתונה מראש גם משעה שסגנון הכתיבה חדל להיות משותף פחות או יותר לכל דבר הנכתב (מדרש/מקרא) ונהפך יותר ויותר לענין אינדיבידואלי, שחותרו האישי של הסופר בו. וכך כמובן ביחוד בזמני מעבר של תקופות ספרותיות ושל חידוש אשכולות וכדומה. הכתיב שלנו הוא מבחינה זו גם עיכוב להבנה בהווה וגם גורם מעכב להתפתחות כלפי עתיד. (דף 30)

● **כתיב לציין**

יש גם להביא בחשבון, וזה עיקר גדול, כי שימושי הכתיב בזמן הזה חלים על ענינים רבים וגם מפורטים יותר מאשר בימי קדם וערכוב המשמעויות נעשה רב סיכויים וסיכונים יותר.

החד משמעיות קיימת ועומדת מראש שעה שהכתיב חל מדרך הטבע על כמה ענינים מוסכמים, כגון חוקה, תפלה, מעשי גבורה, אך פתחים אין ספור של ערכוב נפתחים משאנו עושים את הכתיב כלי לכל מלאכה.

משל — שעה שהכתיב הוא כלי של קומוניקאציה רק לשכבה מסויימת — פתשגן כתב בידי רץ מיוחד של המלך — או שעה שהכתיב משמש שליח בין איש לרעהו, אגרות בידי אלפי רצים על אלף אלפי ענינים. (שם)

● הדעה המקובלת היא שהכתיב החד-משמעי דרוש ביחוד למעוטי ידיעה בלשון, ההיפך הוא הנכון. ככל שהצרכים נעשים מורכבים יותר כך-גם יותר הכתיב החד משמעי. (דף 30 גב)

● הכתיב הזה מכריח אותנו להישאר תמיד בתחומי ההגיון המקובל והסדר הצפוי, שכן בלעדי זאת לא נוכל לקרוא.

הכתיב חוסם בעדנו מרחבים של דמיון ושל ביטוי. (דף 33 גב)

אלתרמן לא השלים את מלאכת כתיבת המאמר. הדיטרמיניזם. גם אם לא השלים אלתרמן את אשר החל, הסיבה אינה ידועה, אך אין זאת התכנית היחידה שטווה ולא סיים אריגתה, כפי שמעידות רשימות אחדות שרשם באותה "מחברת כלבו", שראשיתה רעיון — שנונת גם הוא — לכתוב חיבור על

הדיטרמיניזם. גם אם לא השלים אלתרמן את אשר החל, יש ברשימות שנשארו כדי להבהיר מה היו דעותיו ומה רצה לכתוב ואפילו כיצד, ובעיקר — כיצד עבד ואסף חומרים. אלתרמן לא הוציא את יצירותיו ומאמריו מן השרוול' — כולם נולדו מחשיבה ומעבודה קשה.

1. ראה: חיים שורר, "האקדמיה לא תדון" (דבר 9.9.1966).
2. זאת הארץ היה דרישבעון של התנועה למען ארץ ישראל השלמה. גליונו הראשון יצא ביום 16.4.1968, עורכו היה ישראל הראל. לשני הגליונות הראשונים היתה מערכת בת ארבעה חברים: נתן אלתרמן, מנחם דורמן,
- אליעזר ליבנה, משה שמיר. בשני הגליונות האלה פירסם אלתרמן מאמרים.
3. רק רשימה זו, והיא קצרה מאוד, יועדה ל"ספר": "לספר הלשון — קם — מק — יקום — הפך מזה (דף 24 גב).

נספח א'

הכתב וריבון*

נתן אלתרמן

א

מאמרו המצוין של אהרן מגד ב"משא", בגנות ההצעה לתיקון הכתיב שהוגשה לאקדמיה ללשון העברית, הוא אולי הביטוי המבריק והמוחץ ביותר של ההתקפה הצודקת שאותה הצעה ספגה הן באקדמיה והן בעתונות. בתנופה ובחריפות חושף מגד את הפסול שבאותה הצעה. בעיקר את הרעיון לשלב באלף-בית העברי שני סימנים חדשים, בצורת ו"ו רומית ישרה והפוכה, בחינת "מעמידים לך שני לגיונרים רומיים, אחד על רגליו ואחד על ראשו בתוך שורה של יהודים כשרים ואומרים להם עשו סדר ביניהם".

במהלך מאמרו מקדיש מגד פסוקים נפלאים ליחודו של האלף-בית העברי לזכרונות ולהגיונות ולמראות הקשורים בו. ומה שהוא אומר בענין זה, ולו גם בקצרה, הוא בלי ספק פרק ספרות העתיד להתקיים מחוץ לעניניו של הפולמוס.

ואף על פי כן יש בו באותו מאמר של אהרן מגד שני ענינים שטעונים ערעור. הענין האחד שייך לתחום הנימוקים המובאים בדרך-כלל נגד טיבו של התיקון שהוצע ואילו הענין השני עיקרו נימה הממעטת את עצם ההכרח והדחיפות בתיקונו של הכתב העברי. בכך מאשר ומגביר מאמרו של מגד את הרושם שבתוך הסתערות החימה והלעג על ההצעה הקונקרטי שהובאה לפני האקדמיה עשויות להטשטש מבלי משים התחושה וההכרה שתיקונו של הכתיב העברי הוא צורך שאינו מוטל בספק, ומכמה

וכמה בחינות אין זה צורך "שימושי" בלבד, אלא הוא ענין תרבותי ראשון כמעלה שאינו צריך לרדת מן הפרק עם רדתה של הצעה זו או אחרת.

ב

אכן נימת הספקנות כלפי עצם הכרחותם של תיקונים בכתיב העברי משולכת בכל מה שנכתב בעתונות נגד אותה הצעה שהובאה לפני האקדמיה. הנימוק הרווח ביותר שמביאים אותו נגד דחיקת-הקץ בענין זה אומר שהאנגלית והצרפתית למשל קשות יותר מן העברית ללימוד קרוא וכתוב ואף על פי כן אין בני אנגליה וצרפת קמים להוסיף או לגרוע אותיות באלף-בית שלהם ולשנות את חוקי הכתיב. זאת מביא גם אהרן מגד במאמרו: "כמה אותיות וצירופי אותיות באנגלית נקראים בשבעה דרכים! כמה גושי אותיות בצרפתית אינם נהגים כלל או נהגים שלא ככתבם" ובכל זאת "לא שמענו שהאנגלים יחליטו לכתוב סוף סוף את המלים כפי שקוראים אותן ולא לגרום צרות נצחיות לתלמידים.

נימוק רווח זה הוא נימוק מוטעה מיסודו. מי שמביא ראיה מן האנגלית והצרפתית לכתוב העברי נמצא מערבב מין בשאינו מינו, שכן קשיי הכתיב העברי שונים מאלה של האנגלית והצרפתית לא שוני של דרגא או כמות, אלא שוני של מהות. סבכיו וקשייו של הכתיב האנגלי, אם הם גדולים יותר או קטנים יותר מאלה שבעברית, הם ענין לשקידה ולמאמץ

* מאמר זה נדפס תחילה ב"הטור השביעי" בעיתון דבר מיום 27.4.62. תודתנו לפרופ' עוזי שביט ול"מוסד אלתרמן" שלידי מכוון כ"ץ לחקר הספרות על הרשות לחזור ולהדפיסו כאן.

של הלשון, עומד הכתב העברי חסר ישע. ענין זה אנו נתקלים בו מפעם לפעם ברובד המעשי וגם אההן מגד יודע ודאי אף מנסיונו הוא, כי שעה שאדם בא למשל לתת כותרת למאמר בעתון — שכן שמותיהם וכותרותיהם של סיפורים ומאמרים אין להם מסביב פסוקים ומשפטים המפרשים אותם — הריהו מביא בחשבון אם ביודעים ואם בלא יודעים, את השאלה הפשוטה אם אפשר יהיה לקרוא את הכתוב, ולפי זה הוא מכוון את הדברים. נשער דרך משל, אדם שולח לעתון לא מנוקד מאמר על הצורך לספק ספרים לספריות של נקודות ישוב מרוחקות. מאמר כזה, אם ירצה מחברו לקרוא לו בשם "הספר והספר" לא תהיה לו ברירה אלא לציין בסוגריים כי סמ"ך של תיבת ספר ראשונה, שענינה ספר למקרא, היא סמ"ך צרויה, ואילו סמ"ך של תיבת ספר שניה, שענינה גבול, היא סמ"ך שוואית — וחזקה על המחבר שהוא יעדיף, כדי לא להזדקק לפירושים כאלה, לכתוב למשל "הספר העברי וישוכי הגבול", או משהו בדומה לכך, שכן אין בידי כלי לכתוב תיבה עברית בלי לפרשה אם פירוש מכוון ומיוחד ואם בדרך של תוספות מלים מן הענין.

אני מדגיש נקודה זו שכן ממנה מוליכה הדרך אל משמעות מגבלותיו של הכתיב העברי לא רק בשטח המעשי היומיומי אלא גם ברובד אחר עמוק יותר וסמוי יותר, ושם אולי עיקרן.

ג

כוונתי לומר שמבלי משים כופים עלינו חסרונות הכתיב העברי דרכי ביטוי ומבחר מלים וצירופים שאחד מגורמיהם היא התחשבות באפשרויות הכתב. ובתחום הזה — ולא דווקא בשטח הגלוי של קשי מיקראן של מלים — משמעותו העמוקה של ליקוי הכתב העברי. דבר זה אינו יכול שלא לתת אותותיו הן בשטח המילוני הפשוט והן בתחום מבחון וגיוון של גזרות ונסיות וכינויים שם וכינויי-פועל ודרכי תחביר שבכל אלה, ולו רק זעיר פה זעיר שם, אנו מסתגלים לעול סייגיו של כתיב לקוי כדי שלא לתת מקום לטעות.

ולבקיאות שהם כופים על הלומד, ואדם עשוי לטעות בהיגויה של תיבה אנגלית מפני מיעוט ידיעה או מיעוט רגילות. אך אפילו טעה הקורא בהיגויה, לעולם אין משמעותה של התיבה ניתנת להידרש לו שלא כהלכה. תוכן תמונתה של המלה האנגלית הכתובה אין בה שמץ של ספק לגבי מי שלמד ושנה. לא כן בכתיב העברי, שום לימוד ושום שינון ותירגול, לא של נער ולא של זקן, לא של גר ולא של תושב, לא של עולה חדש ולא של סופר ותיק בישראל, לא יועילו לפעמים לקורא לדעת היגויה ומשמעה של תיבה עברית שעה שהיא עומדת לבדה ושעה שאין חברותיה שמימין ומשמאל מסייעות לה ומפרשות אותה מתוך המשפט הכתוב ומעמידות אותה על משמעה הנכון. שום מידת לימוד ושום מידת מאמץ ושום מידת בקיאות שבעולם לא יועילו לו לקורא עברית לדעת, למראה התיבה המצטרפת, למשל, מאותיות סמ"ך פ"א ורי"ש, אם משמעה של מלה זו היא ספר שקוראים בו, או משמעה ספר בפ"א קמוצה שפרושה גבול, או משמעה ספר בסמ"ך פתוחה שענינה אומן תופש תער ומספריים ומתקין תספורת ללקוחותיו. וזאת לכד ננטיות הפועל שלעולם אין הקורא יכול לנחש אם תיבה זו נהגית ספר סמ"ך פתוחה פ"א צרויה, כלשון ציווי, או ספר בסמ"ך קמוצה בבנין קל, וכדומה. כאן לא יועילו לך כאמור לא הבקיאות ולא המאמץ ולא הרגילות, שכן במקרה כמו זה, ולמעשה כך הדבר לגבי כל שרשיה של הלשון העברית הכתובה. אין אתה יכול לעמוד על משמעה של התיבה הכתובה אלא מתוך הקונטאקסט מתוך משמעותו של המשפט שהיא משובצת בו, ואילו היא כשלעצמה הריהי לעולם סוד ואין פותר. אמנם כן, יכול אדם לטעון כי למעשה אנו מסתדרים יפה מאוד או כמעט יפה מאוד בכתיב העברי כפי שהוא כיום, והוא כלי יעיל ומספיק הן לספר והן לעתון ואף על פי כן עובדה היא שהקורא עברית נמצא קורא למעשה משפטים שלמים ולא מלים שכן על משמעותן והיגויין של המלים הבודדות הוא עומד רק לאחר שקלט מבלי משים את אלו שלפניהם ושלאחריהם. מול המלה הבודדת הכתובה, אבן היסוד

איני מתכוון כאן כמובן לקלאסיקנים של ספורתנו, רבי הסגנון העברי, שאוירה של לשון שלהם הוא עולם בפני עצמו וניגון בפני עצמו ואין סייגי הכתיב מצמצמים מוטות־כנפיהם, והם אפילו בבחינת נותן־טעם ומוסיף גוון. כוונתי לכתיבה העברית היומיומית יותר, אם בשטח הספרות ואם בשטח הפובליציסטי, שטחים שבהם ימנע הכותב בכוונה תחילה או בלי משים מבניני פעלים שאינם שכיחים או מצירופי מלים הנותנים מקום לספק מחוסר אפשרות פשוטה לכתבן כתיבה ברורה.

אכן, סייגיו של הכתיב העברי מצמצמות <!> מבחינה זו לא רק את המיבחר המילוני של הלשון העברית הכתובה (וכמובן בעקבותיה גם את העברית שבעל־פה) ולא רק את טיב הצירופים וגיוונם, אלא שהדבר נוגע בלי ספק גם עד שרשי התפתחותה התחבירית של הלשון, שכן הכתיב מכריח את הכותב לנוע בעיקר באפיקי תחביר שגורים ומקובלים וסבירים מחשש מודע או לא מודע שחריגה מתוך אפיק זה מוציאה את המלים מתחום שבו הן מסתברות על פי סביבתן. סייגיו אלה של הכתיב מונעים את הכותב מלדובב בשפת היום יום הכתובה משהו מאותו שפע של צלילי גיוון ותגי ייחוד שהעברית נתברכה בהן, ונזכיר לדוגמה לו רק את כינויי־הפועל שרובם אינם באים לידי ביטוי בכתיבה היומיומית לא רק מחוסר

בקיאות וידיעה אלא גם מחוסר אפשרות לעשותם סבירים ונוחים להיקרא. אדם לא יהסס כמובן מלכתוב "מצוה שהזמן גרמה" אך הוא יימנע מלכתוב "מכס שהמצב גרמו" מחמת שהתיבה "גרמו" (גרם אותו) נשארה אטומה ואלמת כשאין שיגרה שלפניה מסייעת לה. מבחינה זו משפיע הכתיב העברי כצורתו כיום, על הלשון השפעה מזלזלת ומעכבת, שאותותיה, ולו גם כל אחד מהם אינו נחשב הרבה, עשויים להצטרף לחשבון גדול. השפעה זו, אף אם היא מורגשת פחות מקשיי הפשוטים של מיקרא־המלים, היא אולי הנימוק העיקרי הפנימי היסודי, להכרח תיקונו ושכלולו של הכתיב.

יתכן, כי צודק אהרן מגד בכתבו, בסיום מאמרו, כי בעיה זו היא ענין למהנדסים בעיקר, שכן "צריך לפתור פשוט בעיה טכנית, איך להרכיב לאותיות דפוס מסוימות — נקודה אחת או שתיים או שלוש לעתים" אך הנימה המשתמעת מתוך דבריו כי "נתגבר. ואם לא נתגבר, גם אז נדע לקרוא" מעידה כי אנו מסיחים דעתנו מכך שתיקונו של הכתיב העברי צריך להיות מחובות היסוד של תרבותנו כיום, שכן זה אחד התנאים הראשונים במעלה להתפתחות מלאה של הלשון מתוך חירות ומתוך הפעלת הכוחות הגנוזים בה אשר שום תקופה בתולדותינו לא היתה זקוקה להם יותר מתקופתנו.

נספח ב'

אותיות פורחות*

אהרן מגד

בעצמם שאינם שייכים לחברה זו – ויסתלקו. פרצוף אין להם אמנם, לשני סימנים מתימטיים אלה, אבל הגיון יש להם. וגם נימוסים טובים.

מבחינה מעשית, אין איפוא שום דאגה. נון פאסארן. מה שתמוה הוא, כיצד מגיעים אנשי האקדמיה – שכולם תלמידי חכמים ויודעי-תורה – למין הצעות מוזרות ומיכניות כאלה, שכל תינוק של בית-ספר סולד מהן, ושכל עין שיש לה חוש לצורה לפחות, נוקעת מהן? כמה קיתונות של חימה ולעג שפכו בני-ישראל על ה**ייבסקים**, שהעזו לעשות שינויים בכתיב העברי והאידי. עד היום לא סולחים להם. ובצדק. אבל שם היה יותר הגיון ויותר טעם לדבר מאשר להצעות האקדמיה העברית במדינת ישראל החופשית. גם משום שאידיש אינה לשון-קודש, ולא הפסידה כל-כך הרבה, ובצדק – משום שאפילו לגבי העברית, נטלו לפחות **מאותם חמרים** עצמם, ולא הכניסו סימנים מכתב היתדות לכתב האשורי! כמה בוז נשפך על איתמר בן אבי, למשל, שרצה "ללטן" את הכתב העברי. אבל הוא, היה לו לפחות חוש אסתטי, וידע שאין לערבב מין בשאינו מינו! כאן – לא רק כלאיים, אלא שמעמידים לך שני לגיונרים רומיים, אחד על רגליו ואחד על ראשו, בתוך שורה של יהודים כשרים ואומרים להם, עשו סדר ביניהם. ומי מציע זאת? – בני בניו של תנא אחד, שהזהיר את הבלבלים שלא יחסירו ולא יסיפו אות אחת, שמא יחריבו את כל העולם כולו!

ברור שהצעותיה של האקדמיה העברית לתקיעת שני פגיונות בחימוש הכתב העברי V ו-Λ – אפילו תתקבלנה כחוק – לא תקיימנה. היהודים ידעו כבר גזירות קשות מאלה בתולדותיהם הארוכות, ולא נכנעו. כ"ב אותיות עבריות – שעד כמה שידוע לנו, הבורא בעצמו ובכבודו קשר להן כתרים – יש בהן עדיין כוח לומר "לא", בא' רבתי ובלי ו"ו באמצע, למעשה אונס כזה. כל אחת מהן יש לה פרצוף משלה, פני צדיק ופני רשע, קומה זקופה וקומה כפופה, רגל שלוחה ורגל מבעטת, אסל ושני דליים, עיניים קורצות כלפי מעלה וכלפי מטה, פנים יהודיות על כל תווייהן וקמטיהן – ואם לא יעביר אותן הכעס על דעתן, הרי תסלקנה **בנימוס** את ה-V ואת ה-Λ – לחברה אחרת, אולי יותר אלגנטית, יותר מגוהצת, אבל לחברה אחרת. חברת כ"ב – חברה **סגורה** היא, עתיקה מאד, מיוחסת מאד, ואין בה מקום לנכרים. אפילו לא לגרי-צדק. כ"ב אלה – עברו יחד דרך ארוכה מאד, ידועת סבל רב ומעט נחמות, היו בכריאת העולם ורבו קצת ביניהן על זכות הבכורה, היו במתן תורה, היו עם עשרת הרוגי מלכות, נדרו עם מקל ותרמיל על שכם, נהרגו, נשרפו, קמו מאפר, הרבה קמטים נחרתו בפניהן והרבה זיו נוהר מהן למרות הכל – ואין הן סובלות בתוכן שניים סדרנים חוגרי-חרב מחדש-באו. על כל קוץ וקוץ שבהן דרשו תלי תלים של הלכות – ואלה, אפילו קוץ אין בהם. השניים יבינו מה שלא הבינו כמה מגדולי האקדמיה, גם ירגישו

* רשימה זו נרפסה תחילה ב"משא" ביום כ' בניסן תשכ"ב (24.4.62). תודתנו למחבר שהרשה לנו לחזור ולהביאה כאן.

אותיות וצירופי־אותיות באנגלית — נקראים בשבעה דרכים! כמה גושי אותיות בצרפתית — אינם נהגים בכלל, או נהגים שלא ככתבם! שלא לדבר על הערבית או על הסינית. ובכל־זאת, לא שמענו שהאקדמיה הצרפתית החליטה לחתוך את כל זנבות התולעים הצרפתיות ולהשליך אותם אל הסינה, או לקצץ בנטיעות שאינן עושות פרי **שבתוך** המלים! לא שמענו שהאנגלים החליטו סוף־סוף לכתוב את המלים כפי שקוראים אותן ולא לגרום צרות נצחיות לתלמידים! מדוע? — משום שלמרות שהאנגלית והצרפתית אינן לשונות־קודש ולא נכתבו בהן הכרית הישנה או החדשה — הן משמרות בכתבן כמה תכונות עתיקות האומרות שירה ואומרות מסורת והיסטוריה — שבלעדיהן יאבדו האנגלים והצרפתים את תוארי אצילותם, אם לא את אחוזותיהם היחידות, שלעולם לא תיכבשנה ע"י זרים. הלשון העברית — מי ידע חייה — מה יש לה מלבד זה?

לא, בעיית הכתיב העברי אינה עניין לדיונים של חכמי־לשון מלומדים, אלא של **מהנדסים**. צריך לפתור פשוט בעייה **טכנית**, איך להרכיב לאותיות דפוס מסוימות — וגם זה רק במקומות מפוקפקים — נקודה אחת, או שתיים, או שלוש, לעתים. לא נורא. בעייה לא קשה יותר מאשר איך להעביר את מי הירדן לנגב. נתגבר. ואם לא נתגבר, גם אז נדע לקרוא (ובלבד שיקראו אותנו!) — אומר שלום־עליכם). מה עניין אקדמיה לכאן? בכל הדרושים של המדרש — למה נברא העולם **בבית** ולא באל"ף — כגון ש"ב פתוח מלפניו, או שהוא ב' עולמות, או שהוא לשון ברכה — נשכח כנראה דרוש אחד: העולם לא נברא באל"ף, משום שאל"ף — לשון אקדמיה.

מה שתמוה עוד יותר — למה להם בכלל, לאנשי האקדמיה, לשבור את ראשיהם על הדבר? מה מציק להם? כאלפיים שנה למדו תינוקות יהודיים קרוא וכתוב מכל מיני כתבים משובשים, מחוקים ועקומים, מאותיות צפופות ודחוקות של גמרא, מאותיות מיקרוסקופיות של רש"י — **בלשון שלא היתה מדוברת בפיהם** ולרוב אף לא מובנת להם במילותיה — ובכל־זאת לא יצאו עמי־ארצות, ולא היה כעם הזה יודע קרוא ספרים וכתוב ספרים (רבים מתוכו ידעו כבר קרוא וכתוב בגיל 4 או 5!); עכשיו — שיש כבר מדינה עם כתי־ספר מודרניים, אולפנים, שיטות חינוך חדישות, דפוסים משוכללים, עתונות, רדיו, והעיקר — **שפה חיה, מדוברת** — עכשיו יש חשש שלא ילמדו עברית כהלכה, אם יחסרו כמה יו"דים וכמה ו"וים? עכשיו — שכל עולה חדש, לאחר כמה שבועות של לימוד (אם רק הוא רוצה בזה) — כבר קורא עתון ערב, ויודע להגות את המלים מפני שהוא מדבר אותן — יש חשש שלא ידע מה שידעו כל הדורות לפניו, שלמדו לאור הנר? מה רוצים להרוויח בזה? שלוש שעות לימוד נוספות בחייו של אדם? מכל היורדים מן הארץ, לא ירד עוד איש בגלל קשיי הקריאה העברית! מה רע בכתבי העברי כפי שהוא נכתב בעתון ונקרא בו? ואפילו אינו אחד בדיוק? חנוך לכתוב לפי דרכו! תנו לו להתפתח מאליו — באופן טבעי, לאט־לאט. הוא יגדל בריא, אם לא תשימו לו רגל ולא תכניסו לו יתירות בין הגלגלים. הוא פחות פרוכלימטי מן האקדמיה עצמה!

מה מציק להם? העברית — אפילו כשהיא בלתי מנוקדת, אפילו כשהיא בכתב חסר, קלה יותר לקריאה מן האנגלית או הצרפתית, שאין בהן ניקוד. כמה